

Wyrok z dnia 2 grudnia 2009 r.

I PK 123/09

1. Bezwzględnie nieważna jest zawarta dla pozoru umowa o wykonywanie pracy w ramach wolontariatu, jeśli zamiarem zatrudnionego nie jest rzeczywiste świadczenie nieodpłatnych usług na rzecz organizacji pożytku publicznego (art. 83 § 1 zdanie pierwsze k.c.). Ukryta pod nią umowa przewidująca odpłatność za wykonywaną pracę w formie „zapomogi” i zakładająca wykonywanie pracy w warunkach podporządkowania pracowniczego jest umową o pracę (art. 22 § 1¹ k.p.).

2. Umowa wolontariatu nie może zawierać postanowienia o upoważnieniu osoby trzeciej do wykonywania pracy w miejsce wolontariusza.

3. Związek zawodowy - co do zasady - może, także w zakresie prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej, korzystać z wolontariuszy, w tym wolontariuszy będących jego członkami.

Przewodniczący SSN Małgorzata Gersdorf (sprawozdawca), Sędziowie SN: Romualda Spyt, Herbert Szurgacz.

Sąd Najwyższy, po rozpoznaniu na rozprawie w dniu 2 grudnia 2009 r. sprawy z powództwa Nadinspektora Pracy Okręgowego Inspektoratu Pracy w K. - Jerzego K. i Nadinspektora Pracy Okręgowego Inspektoratu Pracy w K. - Stanisława S. działających na rzecz Bożeny S., oraz z powództwa Bożeny S. przeciwko Ogólnokrajowemu Związkowi Zawodowemu Miast i Wsi „R.” w R. o ustalenie istnienia stosunku pracy, na skutek skargi kasacyjnej strony pozwanej od wyroku Sądu Okręgowego - Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w Gliwicach Ośrodka - Zamiejscowego w Rybniku z dnia 9 kwietnia 2009 r. [...]

o d d a l i ł skargę kasacyjną.

U z a s a d n i e n i e

Nadinspektor Pracy Okręgowego Inspektoratu Pracy w K. wniósł pozew przeciwko Ogólnokrajowemu Związkowi Zawodowemu Miast i Wsi „R.” w R. o ustalenie, że łączący Związek z Bożeną S. od dnia 1 stycznia 2008 r. stosunek prawny stanowił stosunek pracy w rozumieniu art. 22 § 1 k.p.

Rozpatrując sprawę Sąd Rejonowy w Rybniku ustalił następujący stan faktyczny. Pozwany Związek niezależnie od wpisu do rejestru stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz publicznych zakładów opieki zdrowotnej wpisany jest także do rejestru przedsiębiorców i prowadzi działalność gospodarczą w szerokim zakresie. Członkiem Związku może być każdy kto pracuje lub pracował na terytorium RP. W dniu 21 grudnia 2007 r. pozwany Związek zawarł z P. Koncernem Węglowym umowę na warunkach zlecenia o świadczenie kompleksowych usług pralniczych. Powódka została zatrudniona w punkcie wydawania odzieży po praniu - począwszy od dnia 31 grudnia 2007 r. - na podstawie umowy o pracę wolontarystyczną. Umowa przewidywała, że praca będzie bezpłatna. Umowa określała, że powódka będzie pracowała po 8 lub 9 godzin dziennie przez 5 dni w tygodniu od 5⁴⁵ do 13⁴⁵ lub 14⁴⁵. Powódka do dnia 31 grudnia 2007 r. pracowała na tym samym stanowisku na podstawie umowy zawartej z firmą P. z B., która wykonywała identyczne usługi w zakresie prania odzieży. Powódka jest członkiem pozwanego Związku. Za namową prezesa Związku od dnia 7 stycznia 2008 r. zarejestrowała się jako osoba bezrobotna w Powiatowym Urzędzie Pracy i otrzymywała w związku z tym zasiłek dla bezrobotnych. Powódka otrzymywała od Związku „zapomogi” comiesięczne w kwocie 700 zł. Wnioski o zapomogę powódka wypisywała na druczkach *in blanco*, prezes nie pozwalał wpisywać konkretnej kwoty. Prezes obiecywał powódce zawarcie umowy o pracę, ale w rezultacie do tego nie doszło. W dniu 28 lipca 2008 r. po przyjściu do pracy powódka dowiedziała się, że na jej miejsce zatrudniona została inna osoba. Powódka próbowała kontaktować się z prezesem a w dniu 11 sierpnia 2008 r. wystosowała pismo, w którym stwierdziła, że jest gotowa do pracy. Powódka oraz inne osoby miały obowiązek osobistego wykonywania pracy, zastępstwa mogły być dokonywane jedynie za zgodą prezesa.

W tym stanie rzeczy Sąd Rejonowy wyrokiem z dnia 10 października 2008 r. [...] uwzględnił powództwo w całości. W ocenie Sądu Rejonowego pozwany Związek nie mógł korzystać z pracy wolontariuszy. Zgodnie z art. 42 ust. 1 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o organizacjach pożytku publicznego i wolontariacie (dalej jako u.p.p.w.) wolontariusze mogą wykonywać pracę odpowiadającą świadczeniu pracy

między innymi na rzecz organizacji pozarządowych, w szczególności w zakresie działalności pożytku publicznego (pomijając inne podmioty oczywiście nie występujące w sprawie). Sąd Rejonowy przyjął, że w świetle wyłączenia z art. 3 ust. 2 w związku z art. 3 ust. 4 ustawy związku zawodowe zostały wykluczone z grona organizacji pozarządowych. Przyjmując takie stanowisko Sąd pierwszej instancji uznał, że stosunek zatrudnienia powódki nie mógł być stosunkiem wolontariatu. Sąd dostrzegł w zatrudnieniu powódki wszystkie cechy stosunku pracy, takie jak osobisty charakter pracy, stałe miejsce i czas jej wykonywania, podległość poleceniom prezesa jako przełożonego, obowiązki typu pracowniczego w ramach zorganizowanego zespołu łącznie z regularną odpłatnością (ukrytą pod formą zapomogi).

Apelację od tego wyroku wywiódł pełnomocnik pozwanego zarzucając naruszenie art. 3 ust. 2 w związku z art. 42 ust. 1 u.p.p.w., przez przyjęcie, że pozwany nie znajduje się w kręgu podmiotów, którym ustawa przyznaje możliwość korzystania ze świadczenia wolontariusza, a także art. 22 k.p. przez ustalenie, że zatrudnienie powódki miało charakter zatrudnienia pracowniczego.

Rozpoznając sprawę w drugiej instancji Sąd Okręgowy w Gliwicach wyrokiem z dnia 9 kwietnia 2009 r. [...] oddalił apelację. Sąd Okręgowy podzielił ustalenia faktyczne Sądu pierwszej instancji i dokonał ocenę prawną. Zgodził się, że pozwany Związek nie stanowi organizacji pozarządowej, uprawnionej do korzystania z pracy wolontariuszy. Podzielił także ocenę, że stosunek zatrudnienia powódki miał wszystkie cechy stosunku pracy, wobec czego apelacja zasługiwała na oddalenie. Podkreślił, że wolontariat ma charakter szczególnie dobrowolny i trudno w tym kontekście zgodzić się, że powódka zrezygnowała z wykonywania takiej samej pracy na podstawie stosunku pracy dla zatrudnienie nieodpłatnego dla bliżej nieskonkretyzowanej idei.

Skargę kasacyjną od tego wyroku wywiódł pełnomocnik Związku, zarzucając - analogicznie jak w apelacji - naruszenie art. 3 ust. 2 i 4 w związku z art. 42 ust. 1 u.p.p.w. oraz art. 22 k.p. Przede wszystkim skarżący wywodzi w skardze, iż związek zawodowy posiada status korzystającego z pracy wolontariuszy w rozumieniu art. 42 ust. 1 pkt 1 u.p.p.w. Związek zawodowy jest bowiem organizacją pozarządową i zatrudniał wolontariuszy w ramach prowadzonej działalności statutowej, która nie jest nastawiona na zysk lecz dochody z niej są przeznaczane na cele statutowe. Związki zawodowe zostały jedynie wyłączone z zakresu działania działu II u.p.p.w. lecz nie całej ustawy. Podlegają zatem - zdaniem skarżącego - w pełni działowi III u.p.p.w, tj.

przepisom dotyczącym wolontariatu. Zdaniem skarżącego korzystać z pracy wolontariuszy mogą także podmioty nieposiadające statusu organizacji pożytku publicznego. Przepisy o wolontariacie mają bowiem szerszy zakres oddziaływania aniżeli przepisy całej u. p.p.w. Zdaniem skarżącego okoliczność posiadania przez związek zawodowy statusu korzystającego w rozumieniu u.p.p.w. formułuje *expressis verbis* art. 24 ust.4 w związku z ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. Nr 99, poz.1001 ze zm.).

Skarżący dowodzi też, że Sąd drugiej instancji orzekający w sprawie dopuścił się naruszenia art. 22 k.p., uznając że stosunek prawny łączący powódkę z pozwanym nosił znamiona stosunku pracy. Przede wszystkim powódka nie była podporządkowaną prezesowi Związku. Mogła posługiwać się „zastępcą” w wykonywaniu pracy, co wprost wynikało z umowy o pracę w charakterze wolontariusza.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zaskarżony wyrok odpowiada prawu, albowiem Sądy powszechne właściwie zastosowały art. 22 k.p., na co nie wpłynęła przyjęta przez te Sądy wadliwa wykładnia i zastosowanie norm ustawy o organizacjach pożytku publicznego i wolontariacie. W sprawie zarysowały się dwa zasadnicze zagadnienia: po pierwsze, problem o charakterze podstawowym i generalnym - czy związek zawodowy może korzystać z pracy wolontariuszy; po drugie, zagadnienie rozstrzygające dla spornego przypadku, tj. zagadnienie charakteru pracy wykonywanej przez powódkę na rzecz związku zawodowego.

Rozstrzygnięcie pierwszej kwestii wymaga wstępnie odpowiedzi na pytanie, czy członek korporacji (tu: związku zawodowego) może być jednocześnie jej wolontariuszem. W literaturze przedmiotu wyrażono pogląd, że wolontariuszami nie są członkowie stowarzyszeń, którzy nieodpłatnie wykonują pracę na ich rzecz (M. Mrozowska: Wolontariat - prawa i obowiązki, Prawo pracy 2006 nr 7-8, s. 33). Stanowisko to nie jest jednak poparte szerszym uzasadnieniem merytorycznym i nie jest jedyne. Niektórzy autorzy dopuszczają jednoczesne członkostwo w stowarzyszeniu i umowę o wolontariat (A. Musiała, Prawne aspekty wolontariatu, Warszawa 2003, s. 63). Ponadto, a może przede wszystkim, stowarzyszenia i związki zawodowe to korporacje mające inne cele i realizujące inne założenia. W stowarzyszeniu jego członkowie działają na rzecz stowarzyszenia realizując w ten sposób jego cele (praca na

rzecz biednych, chorych, dzieci etc). W związku zawodowym wystarczy sama przynależność do organizacji. Związek zawodowy nie wymaga pracy na rzecz tej korporacji, wymaga jedynie członkostwa i uiszczania składek. Celem związku jest bowiem zasadniczo ochrona jego członków, co nie wymaga pracy na rzecz osób postronnych. Stąd zdaniem Sądu Najwyższego rozstrzygającego niniejszy spór pogląd o niemożności zatrudnienia członków związku jako wolontariuszy nie znajduje żadnego uzasadnienia. Wypada przyjąć, że członek związku zawodowego może zostać wolontariuszem swego związku.

Kolejny problem, jaki powstaje przy rozstrzygnięciu skargi kasacyjnej, to zagadnienie możliwości pracy wolontariuszy w zakresie działalności gospodarczej prowadzonej przez związek zawodowy. Zgodnie z art. 42 ust.1 pkt 1 u.p.p.w. wolontariusze mogą wykonywać pracę - między innymi - na rzecz organizacji pozarządowych w zakresie ich działalności statutowej, w szczególności w zakresie działalności pożytku publicznego. Za organizacje pozarządowe ustawa uznaje niebędące jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu przepisów o finansach publicznych, i niedziałające w celu osiągnięcia zysku, osoby prawne lub jednostki nieposiadające osobowości prawnej utworzone na podstawie przepisów ustaw, w tym fundacje i stowarzyszenia. Z tym, że między innymi związki zawodowe nie mogą być uznane za prowadzące działalność pożytku publicznego (art. 3 ust. 4 u.p.p.w.). Nie wyłącza ich to jednak z możliwości korzystania z wolontariatu, o ile tylko można przypisać im walor organizacji pozarządowej, która zatrudnia wolontariuszy w zakresie działalności statutowej. Przepis art. 42 ust. 1 stanowi bowiem o pracy na rzecz działalności statutowej organizacji. Chodzi przy tym o każdą działalność prowadzoną zgodnie ze statutem, w tym działalność uboczną.

W art. 1 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (jednolity tekst: Dz.U. z 2007 r. Nr 168, poz. 1186 ze zm.) ustawodawca wprowadził w ramach Krajowego Rejestru Sądowego rejestr stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji i publicznych zakładów opieki zdrowotnej. Do tego rejestru są wpisywane podmioty wymienione w załączniku nr 3 do rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2000 r. w sprawie szczegółowego sposobu prowadzenia rejestrów wchodzących w skład Krajowego Rejestru Sądowego oraz szczegółowej treści wpisów w tych rejestrach (Dz.U. Nr 117, poz. 1237 ze zm.). Zostały tam wymienione kategorie podmiotów wpisywanych do rejestru

stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji i publicznych zakładów opieki zdrowotnej.

Podmioty te, o ile nie należą do sektora finansów publicznych, należy uznać za organizacje pozarządowe. Wśród tych podmiotów wypada wymienić obok związków zawodowych (art. 15 ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych, jednolity tekst: Dz.U. z 2001 r. Nr 79, poz. 854 ze zm.), związki pracodawców (art. 1 ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców, Dz.U. Nr 55, poz. 235 ze zm.), stowarzyszenia (ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Prawo o stowarzyszeniach, jednolity tekst: Dz.U. z 2001 r. Nr 79, poz. 855 ze zm.) - obejmujące także ich jednostki terenowe posiadające osobowość prawną - jak również i fundacje. Fakt wpisania do rejestru przedsiębiorców wyżej wymienionych podmiotów, ujawnianych co do zasady w rejestrze stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz publicznych zakładów opieki zdrowotnej prowadzonym w ramach Krajowego Rejestru Sądowego, w związku z podjęciem przez te podmioty działalności gospodarczej, nie oznacza utraty przez te podmioty statusu organizacji pozarządowych. Wynika to z charakteru wpisu dokonanego w rejestrze przedsiębiorców. Jakkolwiek wpis takiego podmiotu do rejestru przedsiębiorców ukonstytuowuje ten podmiot jako przedsiębiorcę, to jednak status takiego przedsiębiorcy jest nieco inny niż status przedsiębiorców w rozumieniu art. 4 ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej. Nadal pozostaje on podmiotem działającym według zasady „działalność nie dla zysku” (*not for profit*), czyli prowadzącym działalność gospodarczą ze specyficznym sposobem pożytkowania dochodów, bez podziału zysku, ale z przeznaczeniem na realizację niezarobkowych celów statutowych (A. Kidyba: Prawo handlowe, Warszawa 2000, s. 81). Osiąganie przez organizację pożytku publicznego jej głównego celu może być wspomagane przez prowadzenie działalności gospodarczej. Nie można jednak uznać, że udział wolontariusza ogranicza się wyłącznie do zasadniczego (społecznego) wątku działalności organizacji i musi polegać na osobistej pracy z tym związanej (np. prowadzenie zajęć dla organizacji zajmującej się edukacją). Umiejętności wolontariusza mogą być także wykorzystane w formie wytwarzania przez niego dóbr lub usług lub ich zbywaniu, dzięki czemu organizacja uzyska środki finansowe na realizację głównych zadań.

Reasumując dotychczasowe wywody trzeba uznać - wbrew stanowisku Sądów orzekających w sprawie - że związek zawodowy co do zasady może korzystać z wolontariatu swych członków, także w zakresie prowadzonej przez siebie działalno-

ści gospodarczej. Stanowisko to wymaga jednak istotnej weryfikacji w świetle okoliczności faktycznych konkretnego przypadku, może się bowiem zdarzyć, że dochodzi do nadużycia w korzystaniu z pracy wolontariusza.

W tym kontekście dla rozstrzygnięcia spornego przypadku kluczowe okazuje się ustalenie, czy praca wykonywana przez powódkę miała cechy pracy wykonywanej w ramach wolontariatu, czy może charakteryzowała się w znacznej mierze takimi właściwościami, które można przypisać stosunkowi pracy. Jeśli bowiem uznamy, że umowa o wolontariat kryła w rzeczywistości pracę właściwą stosunkowi pracy, to taka umowa będzie nieważna, bez względu na to czy wolontariat może być prowadzony przez związki zawodowe, czy też nie. Dla rozstrzygnięcia spornego przypadku zasadnicze jest zatem ustalenie, czy umowa o wolontariat była skuteczna.

Ustalony stan faktyczny sprawy, którego skarga kasacyjna nie kwestionuje, w szczególności fakt, że przeważające w stosunku zatrudnienia powódki były cechy związane z pracą wykonywaną w ramach stosunku pracy oraz fakt wynagradzania powódki w formie zapomogi świadczą o tym, że praca powódki miała w przeważającej mierze cechy stosunku pracy, a tylko dla pozorów stosunek prawny zatrudnienia powódki nazwano wolontariatem. Pozostaje to o tyle niedorzeczne, iż wcześniej te same czynności powódka wykonywała jako pracownik. W literaturze wskazywano irracjonalność stosowania wolontariatu jako podstawy zatrudnienia w sytuacji, w której zatrudniony nie pozostaje zatrudniony w innym podmiocie i nie ma w związku z tym środków do godnego życia (A. Kijowski: Konstytucyjnoprawne aspekty dopuszczalności pracy nieodpłatnej w: Konstytucyjne problemy prawa pracy i zabezpieczenia społecznego, pod red. H. Szurgacza, Wrocław 2005, s. 93). Powszechnie przyjmuje się, że zamiana podstawy zatrudnienia z pracowniczego na pozapracowniczy bez zmiany rodzaju pracy, jej natężenia oraz charakteru nie jest w świetle prawa pracy i jego norm ochronnych właściwa. Zwykle stanowi o pozorności zatrudnienia pozapracowniczego (art. 83 k.c.) albo o obojętności prawa (art. 58 k.c.). Każda ze wskazanych subsumcji prowadzi do nieważności czynności prawnej.

Sytuacja, z którą mamy do czynienia w stanie faktycznym sprawy, zdaniem Sądu Najwyższego, ma wszelkie cechy pozorności względnej, opisanej normami art. 22 § 1¹ k.p. oraz art. 83 § 1 k.c. w związku z art. 300 k.p. Przepis art. 22 § 1¹ k.p. stanowi, że zatrudnienie na warunkach wynikających z art. 22 § 1 k.p. (praca podporządkowana i odpłatna, w miejscu i czasie wyznaczonym przez pracodawcę) jest zatrudnieniem na podstawie stosunku pracy. Z kolei art. 83 § 1 k.c. reguluje instytucję

pozorności w zdaniu pierwszym stanowiąc, że nieważne jest oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów, natomiast (jak wynika ze zdania drugiego tego przepisu) jeśli oświadczenie takie zostaje złożone dla ukrycia innej czynności prawnej, jego skuteczność ocenia się wedle właściwości tej czynności. Innymi słowy, z pozornością w wariacie tzw. względnym (opisana w art. 83 § 1 zdanie pierwsze k.c.) mamy do czynienia, gdy dla pozorów zostaje złożone jedno - ujawnione - oświadczenie woli, natomiast dokonuje się jednocześnie innej czynności prawnej, fakt ten pozostaje jednak ukryty przed osobami trzecimi. Skutki prawne - zgodnie z zamiarem stron - ma wywołać czynność ukryta, natomiast strony nie chcą, by takie skutki wywołała czynność ujawniona.

Zdaniem Sądu Najwyższego oświadczenie woli pracodawcy o zatrudnieniu powódki w charakterze wolontariusza zostało złożone dla pozorów, bez woli wywołania skutków prawnych typowych dla takiej umowy. Doszło jednocześnie do ukrycia umowy o pracę pod umową o wolontariat, o czym wyraźnie świadczy fakt, że powódka wynagradzana była za wykonywaną pracę, tyle że użyte zostało mylące osoby trzecie pojęcie „zapomogi”. Takiej oceny nie zmienia fakt, że w umowie o wolontariat zawarto klauzulę o możliwości świadczenia pracy przez osobę trzecią. Klauzula taka, jeśliby nawet uznać, że mamy do czynienia *ad casum* z wolontariatem, byłaby sprzeczna z istotą stosunku prawnego wolontariatu (art. 353¹ k.c.) i przez to nieważna. Innymi słowy, umowa wolontariatu nie może zawierać postanowienia, o upoważnieniu osoby trzeciej do wykonywania pracy w miejsce wolontariusza, gdyż jest to sprzeczne z jej *ratio*.

Najważniejsze jest dla sprawy jednak to, że praca była wynagradzana przez co nie mogła stanowić zatrudnienia wolontariusza. *Novum* występującym przy rozpatrywaniu niniejszej sprawy okazuje się nie tyle uznanie, że dochodzi do pozorów, ile wzajemnego układu umów ujawnionej i ukrytej. Bogata judykatura Sądu Najwyższego dotycząca pozorów (zarówno względnej jak i bezwzględnej) dostarcza przykładów pozornych umów zlecenia czy umów o dzieło (np. wyrok z dnia 15 października 1999 r., I PKN 307/99, OSNAPiUS 2001 nr 7, poz. 214), a nawet zawierania dla pozorów umowy o pracę nakładczą (wyrok z dnia 9 stycznia 2008 r., III UK 74/07). Nie analizowano jednak możliwości zawarcia dla pozorów umowy o wolontariat, ukrywającej umowę o pracę, co wszakże nie jest wykluczone. W literaturze przyjmuje się, że w zakresie nieuregulowanym w ustawie stosuje się do zatrudnienia wolontariusza regulacje Kodeksu cywilnego (J. Blicharz, A. Huchla: Ustawa o działalności pożytku

publicznego i o wolontariacie. Komentarz, Warszawa 2008, komentarz do art. 44).
Bezwzględnie nieważna jest zatem - zdaniem Sądu Najwyższego orzekającego w niniejszej sprawie - zawarta dla pozorów umowa o wykonywanie pracy w ramach wolontariatu, jeśli zamiarem zatrudnionego nie jest rzeczywiste świadczenie nieodpłatnych usług na rzecz organizacji pożytku publicznego (art. 83 § 1 zdanie 1 k.c.).
Ukryta pod nią umowa przewidująca odpłatność za wykonywaną pracę w formie „zapomogi” i zakładająca wykonywanie pracy w warunkach podporządkowania pracowniczego jest umową o pracę (art. 22 § 1¹ k.p.).

Biorąc to wszystko pod uwagę, zgodnie z art. 22 § 1¹ k.p. należało uznać, że powódka zatrudniona była na podstawie stosunku pracy. W tym zakresie norma ta wywołuje skutek analogiczny jak art. 83 § 1 zdanie 2 k.c. Jednocześnie jednak należało uznać, tym razem już na podstawie art. 83 § 1 zdanie 1 k.c., że umowa o wolontariat została zawarta dla pozorów, a tym samym dotknięta jest sankcją bezwzględnej nieważności.

Z tych względów orzeczono jak w sentencji.

=====